

VÁCLAV PŘÍHODA :

Problémy teoretické psychologie

Psychologie dosud prožívá dětská léta. Je v ní plno života a ruchu, ale také plno neustálenosti, nehotovosti a nemocnosti. Psychologové z profese ani z amatérství jako by si neuvědomovali mládí a nedorostlost své vědy. Požadavky, které na ni činí v praxi a jmenovitě v teorii, jsou příliš neúměrné slabému tělu jejímu, a odtud ty krize psychologie, o kterých se často píše.

Psychologická praxe je nedočkavá, přes to, že chce vyhověti rychle poptávce po předpovědi jednotlivcovy mentality. Průmyslový závod žádá na psychologovi, aby podle speciálních schopností přiděloval dělnictvo k určitým druhům práce. Elektrické dráhy a autodopravní společnosti spoléhají při výběru řidičů na psychologův posudek. Soudce potřebuje znáti stupeň provinilcovy inteligence, aby mohl spravedlivě trestati, ale také potřebuje znáti věrohodnost svědků. To jsou opět úlohy pro forenzního psychologa. Škola cítí po celé století nezbytnost opírat se v práci raději o psychologii nedokonalou nežli o žádnou. Dnes jest přesvědčení o nemožnosti učitelské práce bez znalosti dětské psychologie tak všeobecné, že výcvik v psychologii pedagogické se pokládá za podmínku učení. Být učitelem, znamená být psychologem. Mohli bychom pokračovati ve výčtu podniků i povolání, ve kterých jest praktická znalost psychologie dnes již samozřejmostí.

Snahy praktické psychologie čili psychotechniky jsou sice zhusta větší nežli její možnosti, ale přes to již dnes lze přesněji předpověděti chování člověka v určitých úlohách a situacích psychologu po hodinovém výzkumu nežli neodborníku po dvouměsíčním pozorování. Korelace testů s úspěchem v rysech či v činnostech, které chtěly testy měřiti, jsou značně vysoké. Chyby psychotechniky se rychle napravují, testy se testují, teorie psychotechnická se prohlubuje. Tyto úspěchy psychotechniky nejsou bez vlivu na obecnou teorii psychologickou, neboť opatřují fakta pro samé pochopení psychologických základů velmi důležitá. Významný jest také růst sebevědomí vycvičených psychologů, neboť se stávají eksperty, rozhodujícími o důležitých otázkách životních. Pokud jest psychotechnik zároveň i vědom skrovných možností praktické aplikace psychologických znalostí, nevzniká z nedočkavosti praxe úhona pro vývoj psychologie jakožto vědy.

Větším nebezpečím pro ten vývoj jest, zdá se mi, nedočkavost

psychologických teoretiků. Teorie psychologická počíná totiž s dedukcí, která jest ovšem nezbytností každého teoretizování, aniž jest soubor induktivních faktů postačitelny pro vyvozování závěrů a tím méně důsledkových vět ze závěrů. Za minulé čtvrtstoletí se arci nahromadilo psychologických faktů stonásobně nežli za celý dosavadní vývoj psychologie. Mimo psychotechniku zejména srovnávací psychologie stala se hlavním dodavatelem faktů pro obecnou teorii psychologickou nadmíru důležitých. Thorndikovy pokusy, týkající se zkoumání inteligence zvířat, podnítily nový odbor psychologického zkoumání. Lloyd C. Morgan, John Lubbock, Yerkes, Hobhouse, Guillaume, Claparède, Turner, Doflein, Bethe, Bohn, Kafka, zejména však Pavlov a Köhler přiblížili nás netušeně k chápání a výkladu základních otázek psychologie člověka studiem psychologie zvířat. Teprve nedávno vzniká experimentální výzkum psychologie dítěte do tří let, jehož hlavním pěstitelem jest Watson. Tím, že byly podrobeny stejným pokusům některé druhy opic a dětí, bylo lze učiniti si obraz o psychickém vývoji lidském a živočišném vůbec.

Pokud se psychologičtí teoretikové drží faktů získaných přesnými metodami, po výtce pokusnými, a pokud vyslovují své závěry opatrně a podmíněčně, skutečně obohacují mladou vědu. Část psychologů, hlavně německých, nedoceňuje významu faktického materiálu, když vůbec ho nepodceňuje, a teoretizuje pomocí logizování, vcitování, »špintizírování« a metafyzování. Objevuje se pak řada individualistických koncepcí psychologické teorie, z nichž každá užívá svého vlastního slovníku a své vlastní logiky či Ordnungslehre. Tito teoretici, ať to jest Dilthey a Jasper, Krüger, Spranger nebo Driesch, vytříbují sice formální základy psychologické teorie, leč svou odtažitostí od skutečnosti přesně poznané a často i nedostatečnou vycvičeností psychologickou, kterou se snaží kompenzovati pohrdání »vnějškovou« objektivností, překáživají vývoji psychologie jako v e d e c k é vědy. Filozofováním bez oper o fakta sráží se psychologické teoretizování do stadia, ve kterém byla astronomie před Koperníkem, chemie před Lavoisierem a biologie před Linnée a jinými badateli. Mysleti jest předností lidskou, mysliti na základě faktů jest předností vědeckou.

Nehotovost psychologie jest patrna již v neshodě mezi psychology, co jest vlastně předmětem jejich zkoumání. Ani definice psychologie není jednoznačná. Dovolte mi, abych uvedl několik definicí psychologie zvláště příznačných:

«Psychologie nun ist die Lehre von der Mannigfaltigkeit aller Etwasse, welche ich bewusst haben kann, und von den Gesetzen, welche die Abfolge dieser mannigfaltigen Etwasse in der Zeit beherrschen . . . (H. Driesch, Grundprobleme der Psychologie, 1926, str. 5).

«Věda o stavech vědomí jest psychologie» (F. Krejčí, Základy psychologie 1:18, 1902).

«Psychology is the science of consciouness» (C. H. Judd, Psychology, 1910, str. 1).

«Psychology is the study of experience . . .» (K. Dunlap, A System of Psychology, 1912, str. 4).

«Psychologii můžeme nejlépe a nejvýstižněji vymeziti jako pozitivní vědu o chování živých tvorů» (W. McDougall, Fyzio-logická psychologie [z 1905], přeložil Karel Tríska, 1929, str. 13).

«Wir wollen vorläufig ganz allgemein die Aufgabe der Psychologie so abgrenzen, dass wir sagen, sie studiert wissenschaftlich das Verhalten von Lebewesen in ihrer Berührung mit der Umwelt» (K. Koffka, Die Grundlagen der psychischen Entwicklung 1925, str. 3).

«Psychology is that division of natural science which takes human activity and conduct as its subject matter» (J. Watson, Psychology from the Standpoint of a Behaviorist, 1919, str. 1). >

Prvé čtyři výmezy jsou variací na totéž téma: psychologie se v nich prohlašuje za vědu o vědomí. Vědomím míní se většinou zážitky, které má sám subjekt a jež jsou přímou zkušeností o světě na rozdíl od zkušeností o ostatním světě, která jest toliko nepřímá, totiž prostřednictvím stavů vědomí. Psychologie takto chápaná omezuje se ovšem jenom na člověka, u něhož jest vědomí prokázáno per analogiam s vědomím mým. Subjektivnost osobních zážitků činí pak přístupné jenom studium jednoho vědomí přímo, totiž vědomí mého, kdežto poznatky o ostatních vědomích jsou toliko nepřímé. Vědomí jest u těchto psychologů chápáno buď ve své nejvyšší míře, nebo toliko ve stupních vědomí, k nimž se počítá nevědomí, podvědomí a dokonce i předvědomí. Někteří psychologové, jako F. Krejčí, Ziehen a jiní vylučují z psychologie všecko, co neprošlo vědomím. Jiní psychologové, a těch jest většina, poukazují na fakt, že vědomí jest vlastně jenom výjimkou v našem životě i za bdělého stavu. Nevědomí, tedy negace vědomí, stává se pak předmětem jejich úvah. Jest tomu tak na příklad u Driesche při

rozšíření věty »Ich habe bewuszt Etwas«, při čemž jest Ich pasivní a toliko duše jest dynamickým činitelem.

Poslední tři citáty mluví vlastně o vědě docela jiné, širší, o vědě o chování, které pochody či stavy vědomí jsou nahodilostí pro psychologické studium nevýznamnou. Psychologie stává se takto částí biologie, tedy přírodní vědou. Netýká se toliko člověka, nýbrž popisuje, třídí a vykládá chování všech živočichů. Název psychologie stává se pro tuto vědu nepohodlný. Když se ho užívá, činí se to vždycky cum grano salis tak, jako když mluvíme o východu slunce. Mnozí hlasatelé tohoto směru se rozloučili s názvem psychologie úplně. Bechtěrev na příklad užíval v posledních spisech pojmu reflexologie, Watson říká behaviorizm a podobně.

Rozlišujícím znakem obou definicí jest poměr k přírodě jako celku. Prvé definice jsou subjektivistické, definice McDougallova, Watsonova a Koffkova jsou objektivistické. Toto hledisko má ovšem i zvrát na volbu metody psychologického výzkumu. Subjektivisté většinou pokládají introspekci za nejhlavnější, ne-li za jedinou metodu psychologického badání, kdežto většina objektivistů omezuje své metody na pozorování skutečného chování, zamítají naprosto introspekci jako nedostatečnou a nespolehlivou. Pravím ovšem většinou, neboť jsou tu přechody a kompromisy mezi příslušníky obou směrů. Judd na příklad definuje psychologii jako vědu o vědomí, ač se později tomu pojmu také vyhýbá a nahraňuje je podobně jako Knight Dunlap pojmem zkušenost, ale naprosto zamítá introspekci. Podobně i Spranger, vycházející z výzkumu vědomí, nespokojuje se tou metodou. Naopak McDougall prohlašuje psychologii za vědu o chování — podobně jako Pillsbury — ale introspekci považuje za důležitou pomůcku psychologickou. Naše schéma psychologie subjektivistické a objektivistické jest tedy jenom schématem, jež nicméně rýsuje standardní tendence.

Tato neshoda o samém předmětu zkoumání jakožto symptom rozháranosti dnešního stavu psychologie má hlubší základy v pojmání života a světa. Psychologové »hrubého temperamentu filozofického«, jak by řekl William James, tíhnou k objektivizmu, psychologové idealističtí hájí subjektivism psychologického zkoumání. Není jistě náhodou, že příslušníci národa, který dal světu Francise Bacona, kloní se v přítomnosti ke směru prvému, příslušníci národa, který vydal Imanuela Kanta, ke směru druhému. Francouzi, Rusové a konečně i snad my Češi máme hrubý filozofický temperament a hlásíme se většinou k psychologii objektivní.

Zdá se nám, že psychologie jako věda o vědomí, odkázaná

na introspektivní analýzu, jest málo plodná. Hranice výzkumu vlastního vědomí a vlastních zážitků jest příliš úzká. Znáť sebe znamená vskutku neznat nikoho, ale ani sebe nelze poznat bez možnosti srovnání, ke kterému věda o vědomí nedává příležitosti leda per analogiam. Co bylo lze poznat introspekci, vedoucí k popisům stavů vědomí, jest již poznáno. Introspekce konečně mohla by nás jakž takž seznámiti s individuálními »stavy« nebo »pochody« vědomí: Ty však jsou spíše jenom výjimkou, takže věda o vědomí jest odkázána nutně na výklad jevů nevědomých a podvědomých. Jediným východiskem z takového zazděného koutu jest přihlídnutí ke skutečnému chování živočichů, k reakcím na dané podněty, k přizpůsobení prostředí. Ať jsou naše pochody vědomé či nevědomé, projevují se nějakými akty a konec konců výsledky takových aktů. Chování jest nejzákladnější vlastností organickou. Jen jeho zkoumáním lze dospěti k zákonům psychologickým objektivně verifikovatelným. Pole psychologického badání se jím rozšiřuje na veškeré živočišstvo. Toto rozšíření zorného pole umožňuje psychologovi srovnání, o jakém nebylo potuchy ještě za minulé generace.

Pojem vědomí stává se neustále pro psychologii obtížnější, jak jest patrné každému, kdo pročítá psychologickou literaturu minulého patnáctiletí. Tím není arci potřebí popírati, že některé chování jest vskutku provázeno vědomím. Nesprávnost počíná teprve tam, kde chceme tuto nevelikou část chování pokládati za nejhodnotnější či dokonce za jedinou, která může býti předmětem psychologického studia. Není málo pochodů chování, jež jsou právě nejhodnotnější — měříme-li hodnotnost dosaženým výsledkem — nejsou-li provázeny vědomím. Nechceme tu citovati díla básnické a hudební vize. Samotné psaní na stroji podmiňuje výcvik v chování bezvědomém pokud se týče psacího mechanismu. Co by zbylo z psychologie, kdybychom z ní vylučovali zvyky a jejich tvoření? Analýza vědomí může býti jenom užitečná svou propedeutickou hodnotou. Jí vlastní práce psychologova začíná. Jí se také badatel přesvědčuje o její primitivnosti a nedostatečnosti.

Sledujme dále kořeny psychologické nesjednocenosti. U veliké části psychologů směru vědy nebo ještě spíše filozofie o vědomí zařazuje se každý individuální fakt vědomí či bezvědomí do duševní totality, ať se jí říká Ganzheit (Driesch) nebo Struktur (Spranger), či typ (Kretschmer a jiní). Naproti tomu většina badatelů o chování dospívá svou analýzou k prvkům chování. Pro Thorndika jest takovým prvkem »bond« (vaz, spojení) mezi si-

tuací a reakcí, pro Watsona jest jím reflexní oblouk, pro Krejčího, byť byl nedorozuměním vědomista, jest jím počitek, atd. Tento atomizm psychologický jest jistě míněn i těmito psychology pouze in abstracto a není dost loyální, když odpůrci objektivního směru agitují proti němu jinak nežli jako proti vědecké pomůcce.

Ve skutečnosti lze ovšem rozložiti chování v prvky, necht' je nazveme jakkoli. Pojem prvku jest vědeckému poznání velmi užitečný, neboť chrání od vágního popisu a od kvalitativního určování. Mezi celkem chování a mezi jeho předpokládanými prvky není pak dělidel, která by vedla svou globálností k předsudkům. Celek chování lze pak rovněž pokládati za sumu prvků, chápeme-li je v tomto smyslu. Ganzheit není věru pojmem méně abstraktním nežli prvek chování, ale jest pojmem daleko vágnějším, jak uznává sám Driesch, zříkaje se jeho přesnější definice.

Prvek chování, jakým byla již stará asociace, jest tedy užitečný pojem pro studium jevu tolik složitého, jakým jest živočišné chování. Chování samo jest však integrováno, zceleno. Adaptace prostředí děje se celým organismem; každý jednotlivý prvek chování jest podřízen přízpůsobení organismu dané situaci. Neběží tu o pouhé sčítání prvků, jaké předpokládala starší psychologie, již říkají Američané »strukturální« (ovšem v jiném smyslu nežli moderní německá strukturální psychologie!). Byla-li vzorem srovnání pro ty psychologie mechanika, jest pro nové nazírání tertium comparationis chemie. Přistoupí-li do šablony chování nový prvek, jest s to vytvořiti novou šablonu chování. Každý jednotlivý celek chování, jeho »šablona«, podřizuje si jednotlivé prvky, které neustále variují. U nižších živočichů jsou takové šablony serie speciálních reakcí, u vyšších živočichů konečné stadium chování určuje průběh jednotlivých reaktivních složek. Zděděná a vypěstovaná reaktivní základna tvoří arci určitý typ chování, v němž jednotlivé částečné reakce se řadí šablonovitě: jinak reaguje k žebříku šimpanz, jinak desetiletý člověk, jinak reaguje k Andante cantabile sedlák, který je po prvé slyší, jinak Jaroslav Kocian. Šablony chování jsou celky, vyplývající z širších celků chování typicky odlišného podle druhu i jedince, ale ty celky skládají se z jednotlivých reakcí jakožto prvků chování. Ty prvky mají ovšem toliko význam jenom v celku daného aktu. Přikládá jim samostatný význam, jako činili asocianisté, spíše zatemňuje výklad jevů chování nežli aby jej osvětlovalo. Z elementárních impulzů samostatných nevyložíme nikdy »polygonu« chování. Toliko srovnáním ta-

kových »polygonů« chování — nikoli nervových elementů, které neznáme — dojdeme postupnou analýzou k jednotlivým částečným reakcím. Exnerův známý výklad chápání slova *K i r s c h e* postupným ražením vzruchu nervového jest dnes již pohádkou. Jednotlivé prvky nemají stejného významu: některé jsou významné, jiné nevýznamné. Srovnáme-li slovo *K i r s c h e* s *K i r c h e*, pozorujeme, že v daném aktu chování, v porozumění kterémukoli z obou slov, sensorický prvek *Š* — při čtení prvek *S c h a C h* jsou nejdůležitější, neboť jimi rozeznáváme ta dvě slova v řeči nám povědomé. Význam jednotlivých prvků jest dán právě významem celku. Jak správně ukázal Köhler, absolutní barva není objektivní podmínkou reakce, nýbrž poměr dané barvy k jiným barvám. Modrá barva vypadá jinak vedle rudé nežli vedle zelené. Proto lze docílití téže reakce k různým podnětům.

Tímto objasňováním chci ukázati, že jednotlivé prvky chování nejsou významné samy o sobě a že nabývají významu toliko v celku chování. Psychologie, založená na mechanickém řetězení prvků, je abstraktní. Psychologie, založená na *Ganzheit*, je všeobecná. Zkušeností poznáváme celky chování, leč jejich analýzou, především srovnáním, docházíme k prvkům, jimiž jsou částečné reakce. V tom smyslu lze pak pokládati každé chování za sumu prvků.

Pokládá se často za znak moderní psychologie, založené na zkoumání zážitků, že přikládá významu čili smyslu celku chování zvláštní váhu. Driesch vidí právě v nedostatku staré psychologie vyložiti »*das Sinnhafte, das Bedeutungshafte*« šibolet mezi starou a novou psychologií. Vskutku poznání, že smysl, význam charakterizuje vyšší stupně chování, pronikalo již u Jamesa, Angella a u jiných starších psychologů, kteří se pokoušeli o výklad »vědomí významu« různými teoriemi. Důležitá jest, myslím, geneze »smyslu«. Pokud vidí psychologové (a filozofové) ve smyslu chování či zážitků tajemnou agenci či dominantu chování, nemají jistě důkazu pro své mínění. Smyslu nabývá chování (i zážitek) teprve reaktivním průběhem. Možno tvrditi, že smysl chování jest teprve výsledkem, nikoli snad počátkem pochodu. Ke smyslu chování a k chápání zážitků se teprve dopracováváme »učením«, »zkušeností« či jak jinak říkáme modifikací živočišných tendencí, které jsou zprvu neorganizovány, pojímáme-li teoreticky případ, že by zcela nová situace žádala zcela nového přizpůsobení, pro něž by nebylo ani analogických zkušeností. To, co nazývá Judd pochodem z difuze ke koordinaci, jest rovněž pochodem z původní bezsmyslovosti nebo nedosmyslovosti ke smyslu chování (zážitků).

Driesch tvrdí, že jest »smysl« již v prvcích předmětů, které mám na vědomí (*welche ich bewusst habe*), ale ani se nepokouší o důkaz takového závažného tvrzení. Útvaroví psychologové, Wertheimer a Köhler, ukazují správně, že v elementech senzoričných podnětů není smyslu, není Gestalt pro reagujícího živočicha, nýbrž že jest ve zvláštním vztahu těch elementů. Tři přímky nemají smyslu samy o sobě, leda by měly smysl přímek na vysokém smyslu intelektuálního vývoje. Leč v určité sestavě dají tři přímky trojúhelník: tato sestava má pro nás smysl, jest Gestalt. Žebřík pro psa nemá smyslu, nepůsobí Gestalt; pro antropoidní opici má Gestalt, odpovídající u člověka útvaru »hůl«; teprve u člověka na určitém stupni vývoje objevuje se Gestalt »žebřík«. Pro fakt »smrt matčina« není citového skupenství u čtyřletého děcka. Tato skupenství, je-li tento název šťastnější nežli šablona, nejsou ovšem pevné dráhy, vyšlapané v nervstvu, nýbrž jednotný systém velmi elastický, budovaný důsledkem reaktivních pochodů, nebo, chcete-li, jejich cílem či dosažením. Co se děje v nervstvu při mentální operaci se »žebříkem« u opice či u člověka, nevíme. Kdybychom však chtěli vysuzovat, patrně se neekscituje či nepreekscituje každý prvek situační zvlášť, na příklad barva žebříku, jeho velikost, každý příčel a podobně, nýbrž by se ekscitovala jedna buňka v centrálním nervstvu, vytvořená pro »pojmem« či »význam« žebříku. To je všecko jenom dohad, protože nevíme, co se děje pod kůží, a jako psychologové to nemusíme vědět, ale snad dohad správnější. Skupenství se tvoří konečným stavem, k němuž dospívá chování. Nová šablona jest takové nové skupenství, vytvořené učením či náhodou, nebo jest to staré skupenství, které se přeměnilo novým konečným stavem. Opici na u č í m e užívati žebříku po lidsku a můžeme takto vytvořiti novou šablonu ze starého skupenství. Pokud tu spolupracují zákony frekvence, retence a Thorndikův zákon pohotovosti a důsledku, jenž jest i u Thorndika tvořitelem šablon, nechceme zde rozhodovati; to jest již speciální otázka.

Šablony chování, Gestalt, *groupement-objet* a *groupement-concept* (Augier) zdají se tedy označovati v celku týž jev: skupenství reaktivní, působené zvratem konečného stavu či cíle chování nebo zážitku. Rozdíl mezi směry psychologie jest ovšem ve výkladu jevu, který může býti objektivní, jako u behavioristů a u útvarových psychologů, či mytický jako u Driesche a u jiných filozofů. Rozpor vzniká právě z otázky geneze těch skupenství, jak jsem naznačil. Je-li »smysl« něco předem daného nebo něco

tvoreného entelechií, duší, dominantním činitelem, je rozhodnutí ovšem jiné nežli, je-li »smysl« výsledkem pochodu učení, zkušenosti rodové či druhové, nebo náhody.

At je tomu jakkoli, psychický jev pokládá se většinou moderních psychologů za jev i n t e g r a č n í. Neurologové (Flechsig, Sherrington) ukázali na postupnou integraci nervového systému v živočišném vývoji. Z této integrace právě se vysvětluje fakt, že se u mnohobuněčných organismů děje adaptace zpravidla celým organismem. Celistvost chování a zážitků, výtvar šablon chování, »význam« situačních i reaktivních struktur, pojem mysli, duše, entelechie, pojem účelnosti živočišného chování má právě základ v integrační funkci centrálního nervstva, prokázané popisně i pokusně. Sherringtonovy teorie užil jmenovitě Judd k vybudování svého pojmu »organizace« a chování přímého a nepřímého, jimiž vykládá jasně vlastní základ jednotnosti psychických jevů. Uvědomíme-li si význam integračního pojetí, z něhož rostla funkcionální a dynamická psychologie jakožto předchůdkyně pojetí psychologie celistvostní, získáváme nástupiště k řešení metafyzické otázky po poměru chování či zážitku ke struktuře tělesné, neboli k populární otázce poměru duše a těla. >

(Pokračování.)

R O Z H L E D Y

A. PSYCHOLOGICKÉ

ANNA PATZOVÁ:

Problémy zvířecí psychologie a jejich nynější řešení

(Dokončení.)

Výchova mláďat.

Výchova mláďat souvisí vlastně s partií o manželství a mateřské lásce. Jen některé druhy zvířat zabývají se vychováním svých mláďých. Bývá to zpravidla úlohou matky a u mnohých savců obou rodičů. Mláďata oněch druhů zvířat, jež se o ně nestarají, musí se starat sama o sebe hned od vylíhnutí a chovají se ihned jako dospělá. Mláďatům všech zvířat jest dáno vše základní co potřebují, ve formě vrozených reflexů a instinktů. Všeobecně to stačí, u vyšších obratlovců jest však nutno tento daný mechanismus uvést do jeho běhu. Cvičením se lepší daná koordinace instinktivních pohybů. Prvně podnět musí